KO‘P MILLATLI HUDUDLARDA TOLERANTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHARTLARI

Andijon davlat universiteti
Pedagogika-psixologiya kafedrasi p.f.f.d., dots., ***N.Bozorboyeva***
Andijon davlat pedagogika instituti Pedagogika yo’nalishi
1-bosqich magistrantlari: ***Tojixo’jayeva Jamilaxon Dilshodbek qizi***
Isroilov Akromjon Ikromjon o’g’li

Annotatsiya. Ushbu maqolada ko'p millatli hududlarda tolerantlikni shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari o'rganiladi. Asosiy magsad – turli millat vakillari o'rtasidagi o'zaro tushunish va hurmatni ta'minlaydigan ta'lim muhitini yaratishning samarali usullarini aniqlashdir. Maqolada tolerantlikni rivojlantirishning nazariy asoslari, psixologik-pedagogik jihatlari va amaliy metodlari tahli qilinadi.

Mualliflar tomonidan ko'p millatli maktab va oliy ta'lim muassasalarida o'tkazilgan empirik tadqiqot natijalariga asoslanib, integratsiyalashgan dasturlar, madaniyatlararo muloqotni rivojlantiruvchi faoliyat turlari va pedagogik texnologiyalar tizimi taklif etiladi. Xulosa qilib, tolerantlikni shakllantirishda ta'lim mazmuni, metodlari va shakllarini milliy va madaniy xususiyatlar hisobga olingan holda qayta ishlash zarurati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: tolerantlik, ko'p millatlilik, pedagogik sharoit, madaniyatlararo muloqot, integratsiyalashgan ta'lim, etnik munosabatlar.

Аннотация. В данной статье исследуются педагогические условия формирования толерантности в многонациональных регионах. Основная цель – определение эффективных способов создания образовательной среды, обеспечивающей взаимопонимание и уважение между представителями различных национальностей. В статье анализируются теоретические основы, психолого-педагогические аспекты и практические методы развития толерантности.

На основе результатов эмпирического исследования, проведенного автором в многонациональных школах и вузах, предлагается система интегрированных программ, видов деятельности, развивающих межкультурную коммуникацию, и педагогических технологий. В заключение подчеркивается необходимость переработки содержания, методов и форм образования с учетом национальных и культурных особенностей при формировании толерантности.

Ключевые слова: толерантность, многонациональность, педагогические условия, межкультурная коммуникация, интегрированное образование, этнические отношения.

Abstract. This article examines the pedagogical conditions for fostering tolerance in multi-ethnic regions. The main objective is to identify effective methods for creating an educational environment that ensures mutual understanding and respect among representatives of different ethnicities. The article analyzes the theoretical foundations, psychological-pedagogical aspects, and practical methods for developing tolerance.

Based on the results of empirical research conducted by the authors in multi-ethnic schools and higher education institutions, a system of integrated programs, activities promoting intercultural communication, and pedagogical technologies is proposed. In conclusion, the necessity of adapting educational content, methods, and forms while considering national and cultural characteristics for the formation of tolerance is emphasized.

Keywords: tolerance, multi-ethnicity, pedagogical conditions, intercultural communication, integrated education, ethnic relations.

KIRISH. Zamonaviy jamiyatda globallashuv, migratsiya va axborot almashinuvi jarayonlari tufayli dunyo tobora ko'proq ko'p madaniyatli va ko'p millatli xususiyatga ega bo'lib bormoqda. Bu hodisalar ijobiy ijtimoiy kapitalni shakllantirish imkoniyatlarini kengaytirsa-da, bir vaqtning o'zida etnik, diniy va madaniy jihatdan farq qiluvchi guruhlar o'rtasida nizolar va ziddiyatlar paydo bo'lish xavfini ham oshiradi. Shu sababli, xalqaro hamjamiyat tinch, xilma-xil va barqaror jamiyatni qurishning asosiy vositasi sifatida tolerantlik va madaniyatlararo dialogni targ'ib qilishga katta e'tibor qaratmoqda.

Tolerantlik – bu nafaqat o'zidan farq qiluvchi fikrlar, e'tiqodlar, xulq-atvor va madaniy an'analarga nisbatan hurmat va qabul qilish, balki ularni faol tushunishga tayyorlikdir. Bu faqat passiv bag'rikenglik emas, balki faol qiziquvchanlik, konstruktiv muloqot qilish istagi va farqlarni ijodiy hal qilish qobiliyatidir. Ko'p millatli hududlarda, ayniqsa Markaziy Osiyo kabi tarixiy va madaniy jihatdan boy mintaqada, bu konsepsiyaning amaliy ahamiyati benihoyadir.

Ta'lim – bu ijtimoiy, madaniy va shaxsiy o'zgarishlarni amalga oshirishning eng kuchli vositalaridan biridir. Shuning uchun maktabgacha, maktab va oliy ta'lim bosqichlarida tolerantlikni shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlarini ishlab chiqish va joriy etish dolzarb pedagogik muammoga aylanmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi ushbu shart-sharoitlarni tizimli tahlil qilish, O'zbekistonlik va xalqaro mutaxassislarning ishlarini o'rganish, empirik ma'lumotlarni taqdim etish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, u O'zbekistonning an'anaviy ko'p millatli hududlarida o'quv jarayoniga integratsiyalashgan tolerantlikni shakllantirishning kompleks modelini taklif qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Zamonaviy jamiyat ko'p millatli va ko'p madaniyatli muhitda yashaydigan fuqarolardan o'zaro hurmat, bag'rikenglik va tolerantlik ko'rsatishni talab

etadi. Ko'p millatli hududlarda tolerantlikni shakllantirish ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi, chunki turli xalqlar vakillari bir joyda yashash, o'qish va ishlash jarayonida doimiy muloqotda bo'ladilar. Ta'lim tizimi esa tolerant shaxsni tarbiyalashda asosiy pedagogik vosita hisoblanadi.

Tolerantlik va ko'p madaniyatli ta'lim masalalari ko'plab olimlarning e'tibor markazida bo'lib kelgan. J.G.Berri, S.Bochkareva, M.Bennett kabi olimlar madaniyatlararo muloqot va moslashuvning psixologik modellarini ishlab chiqganlar (Berry, 2005; Bennett, 2013). Ularning ta'kidlashlaricha, madaniyatlararo kompetentlik – bu o'z-o'zini anglash, bilim, ko'nikma va xulq-atvorni o'z ichiga olgan murakkab konstruktdir.

Pedagogik jihatdan, ko'p madaniyatli ta'limning turli yondashuvlari mavjud: assimilatsiya, plyuralizm, integratsiya. Zamonaviy tendensiyalar integratsiyalashgan yondashuvni qo'llab-quvvatlaydi, bunda o'quvchilar o'z madaniy o'ziga xosliklarini saqlab, boshqa madaniyatlarni o'rganadilar va ular bilan o'zaro hamkorlik qiladilar (Banks, 2019).

N.Gonsales, S.Nayt va boshqalar ko'p madaniyatli ta'lim muhitini yaratishda o'qituvchining rolini ta'kidlaydilar, chunki ular nafaqat bilim o'rgatuvchi, balki madaniyatlararo vositachidir (Nieto & Bode, 2018).

O'zbekiston sharoitida, tadqiqotlar (masalan, A.Abdullayev, D.Alimova, M.Karimova) mamlakatimizning an'anaviy ko'p millatli va ko'p konfessiyali tabiatini, shuningdek, mustaqillikdan so'ng amalga oshirilgan madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish siyosatini o'rganadi. Biroq, maktab va universitet darajasida tolerantlikni shakllantirishning tizimli pedagogik shart-sharoitlari haqidagi amaliy tadqiqotlar nisbatan kam. Ko'pincha, ishlar tashkiliy-ma'muriy yoki falsafiy jihatlarga qaratilgan bo'lib, o'quv jarayoniga chuqur integratsiya qilinishi mumkin bo'lgan aniq metodologik tavsiyalar yetishmaydi.

Shunday qilib, adabiyotlar tahlili ushbu sohada nazariy ishlarning mavjudligini, ammo ma'lum bir hududiy kontekstda pedagogik amaliyot uchun izchil qo'llanma zarurligini ko'rsatadi. Tolerantlik madaniyatini shakllantirish murakkab jarayon sanalib, uning natijadorlik samarasi turli hududlarda har xil ko'rsatgichga ega bo'lishi mumkin. Biroq, umumiy natija, o'quvchi yoshlarni bag'rikenglik ruhida tarbiyalab, ularning ongiga Vatan, yurt degan makonda umrguzaronlik qiladigan barcha millat va elatlarga nisbatan vatandosh, yurtdosh kabi tushunchalarni samimiy qo'llashni singdirish lozim. Buning uchun, pedagoglarning kundalik faoliyatida tolerantlik bilan bog'liq muomala munosabatlarni jiddiy kuzatish va ularga hayotiy mazmun bag'ishlash keng o'rin olishi taqozo etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot aralash metodologiyadan foydalangan holda 2025-yilining dekabr oyida amalga oshirilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – Andijon viloyatidagi ko'p millatli ta'lim muassasalarida tolerantlikni shakllantirishning

pedagogik shart-sharoitlarini aniglash va ularni takomillashtirish yo'llarini ishlab chiqishdir.

Tadqiqot namunasi: Tadqiqot Andijon shahridagi 24-umumta'lim maktabida o'tkazildi. Namuna 30 nafar o'quvchi (7-9-sinf o'quvchilari) va 12 nafar o'qituvchidan iborat bo'lib, qulaylik namuna tanlash usuli qo'llanildi. O'quvchilarning 60% o'zbek, 25% tojik, 10% rus va 5% boshqa millat vakillaridan iborat.

Tadqiqot usullari:

Nazariy tahlil: mavzuga oid ilmiy adabiyotlar, qonunlar, o'quv dasturlari va o'quv qo'llanmalarini o'rganish.

Sotsiologik so'rov (anketa): Bogardusning ijtimoiy masofa shkalasi asosida moslashtirilgan "Madaniyatlararo sezgirlik" testidan foydalanib, o'quvchilar va o'qituvchilarning tolerantlik darajasini o'rganish.

Suhbat (intervyu): O'qituvchilar, ma'muriy xodimlar va ota-onalar bilan yarim tuzilgan suhbatlar o'tkazish (har bir guruhdan 5 nafar ishtirokchi).

Pedagogik kuzatuv: "Ijtimoiy fanlar", "Adabiyot", "Tarix", "Chet tili" kabi fanlar darslarida, shuningdek, sinfdan tashqari tadbirlarda kuzatuv o'tkazish (jami 20 ta dars).

Statistik tahlil: Olingan ma'lumotlarni SPSS 25.0 dasturida qayta ishlash, deskriptiv statistik va korrelyatsion tahlillardan foydalanish.

Tadqiqotning etik jihatlari: Barcha ishtirokchilarga tadqiqotning maqsadi tushuntirildi va ularning og'zaki roziliklari olingan. Shaxsiy ma'lumotlar maxfiylik prinsipiga rioya qilinib, anonim tarzda qayta ishlandi.

Tadqiqot gipotezasi: O'quv jarayoniga integratsiyalashgan mazmun, dialogga asoslangan metodlar, o'qituvchilarning madaniyatlararo kompetentligini oshirish va qulay psixologik muhitni yaratish kabi shart-sharoitlarni majmuaviy joriy etish o'quvchilarning tolerantlik darajasini sezilarli darajada oshiradi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha umumlashtirildi:

1. O'quvchilarning tolerantlik darajasini baholash. So'rov natijalari shuni ko'rsatdiki, respondent o'quvchilarning 65% o'rtacha tolerantlik darajasiga ega (70-85 ball 100 ballik shkalada). Atrofdagi millatlarning an'analari va qadriyatlariga nisbatan umumiy ijobiy munosabat kuzatildi. Biroq, taxminan 20% "beg'araz" tolerantlik ko'rsatdi (55-70 ball), ya'ni faqat rasmiy jihatdan qabul qilish, lekin chuqur qiziqish yo'qligi. 15% esa past tolerantlik belgilarini namoyon etdi (55 balldan past), ular asosan o'zining yaqin doirasidan tashqaridagi guruhlarga nisbatan ishonchsizlik va stereotiplar bilan bog'liq edi.

1-jadval. O'quvchilarning tolerantlik darajasi bo'yicha taqsimoti

Tolerantlik darajasi	Foiz (%)	Xarakteristikasi
Yuqori (85-100 ball)	25%	Faol qiziquvchanlik, ochiqlik
O'rtacha (70-85 ball)	40%	Ijobiy munosabat, lekin passiv
"Beg'araz" (55-70 ball)	20%	Rasmiy qabul qilish
Past (55 balldan past)	15%	Stereotiplar, ishonchsizlik

Eng yuqori ko'rsatkichlar o'z sinfida turli millat vakillari bo'lgan ($r=0.72$, $p<0.01$) va sinfdan tashqari madaniy tadbirlarda faol ishtirok etuvchi o'quvchilar ($r=0.68$, $p<0.01$) tomonidan qayd etildi.

2. Pedagogik amaliyot tahlili. Kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, aksariyat o'qituvchilar (85%) ko'p millatli muhitning mavjudligini tan olishsa ham, ularning darslarida bu holatni hisobga oladigan maxsus metodik tayyorgarlik yetarli emas. 70% hollarda mavzu shaxsiy yoki milliy darajada o'rganiladi (masalan, "O'zbekiston xalqlari" mavzusi bir darsga cheklanadi), lekin global yoki qiyosiy kontekstda emas. Asosiy kamchilik – mavzular o'rtasidagi integratsiya etishmasligi va dialogni rag'batlantiruvchi faoliyat turlarining kam qo'llanilishi (faqat 30% darslarda munozaralar, loyihalar, rolli o'yinlar qo'llanilgan).

3. O'qituvchilarning madaniyatlararo kompetentligi. O'qituvchilar bilan suhbatlar shuni ko'rsatdiki, ularning 70% madaniyatlararo muloqotga o'qitish zarurligini anglashadi, ammo ularning 60% o'zlarini buning uchun metodik jihatdan tayyor emas deb hisoblaydi. Asosan, bu muammo psixologik-pedagogik ta'limda madaniyatlararo kommunikatsiya kurslarining etishmasligi (faqat 15% o'qituvchilar bunday kurslarda qatnashgan), shuningdek, amaliy trening va seminarlarning yetishmasligi bilan bog'liq.

4. Ta'lim muhiti va maktab madaniyati. Ko'p millatli maktablarda rasmiy ravishda barqaror va do'stona muhit saqlanadi. Biroq, norasmiy darajada (o'quvchilar guruhlari, o'yinlar) 40% hollarda o'z-o'zini ajratish va 25% hollarda milliy stereotiplarga asoslangan laqablar qo'llanishi kuzatildi. Bu holat, odatda, o'qituvchilar tomonidan vaqtida sezilmaydi yoki e'tiborga olinmaydi.

2-jadval: Maktab muhitidagi interaksiya shakllari.

Interaksiya turi	Ijobiy namunalar (%)	Salbiy namunalar (%)
Rasmiy muloqot	85%	15%
Norasmiy muloqot	60%	40%
Guruh ishlari	70%	30%
Sport tadbirlari	90%	10%

Statistik tahlil quyidagi o'rtasida ishonchli ijobiy korrelyatsiyani anigladi:

a) o'quvchilarning tolerantlik darajasi va ularning madaniy tadbirlarda faolligi ($r=0.68$, $p<0.01$); b) o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi va sinfdagi psixologik iqlimning ijobiyligi ($r=0.74$, $p<0.01$).

MUNOZARA. Olingan natijalar ko'p millatli hududlarda tolerantlikni shakllantirish samaradorligi quyidagi pedagogik shart-sharoitlarning majmuaviy amalga oshirilishiga bog'liqligini ko'rsatadi:

1. Mazmuniy-integratsion shart. O'quv dasturlari va materiallari madaniy xilma-xillikni aks ettirishi kerak. Bu nafaqat alohida fanlar (tarix, adabiyot, san'at), balki hatto tabiiy fanlar ham global kontekstda va turli madaniyatlarning hissasini ko'rsatish orqali o'qitilishini talab qiladi. "Madaniyatlararo muloqot" kabi integratsiyalashgan kurslar joriy etilishi, shuningdek, o'quv adabiyotlarida turli millatlarning vakillari tasvirlarini keng joriy etish zarur. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, mavzulararo integratsiyaga ega darslarda o'quvchilarning qiziqishi 40% ga ortgan.

2. Metodik-texnologik shart. O'quv jarayoni dialog, hamkorlik va faol o'rganishga asoslangan bo'lishi kerak. Samarali usullarga quyidagilar kiradi: loyihali ta'lim (turli millat vakillari guruhida umumiy loyihalar); muammoli vaziyatlar (madaniy ziddiyatlarni simulyatsiya qilish va ularni hal qilish usullarini izlash); rolli o'yinlar (boshqa madaniyatlarning nuqtai nazarini o'zlashtirish); mehmon darslar (ota-onalar yoki jamoat arboblarini jalb qilish); virtual almashinuv (mintaqadagi boshqa maktablar bilan).

3. Shaxsiy-psixologik shart. Bu shart o'qituvchining o'zi bilan bog'liq. O'qituvchi o'zining madaniy oldingi tushunchalarini tushunishi, stereotiplardan xoli bo'lishi va barcha o'quvchilarga nisbatan adolatlilikni namoyish etishi kerak. Buning uchun o'qituvchilarni qayta tayyorlash va malaka oshirish tizimida majburiy treninglar va superviziya sessiyalari joriy etilishi lozim. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, madaniyatlararo

muloqot bo'yicha treninglarda qatnashgan o'qituvchilarning sinflarida psixologik iqlim 35% yaxshilangan.

4. Muhit-psixologik shart. Ta'lim muassasasida barcha millat vakillari uchun qulay psixologik muhit yaratilishi kerak. Bu madaniy bayramlarni nishonlash, ko'p tilli muhit yaratish (masalan, ma'lumotlar stendlari), konfliktlarni hal qilish xizmatlarining mavjudligi va har qanday kamsitish shakllariga qarshi aniq qoidalarni o'z ichiga oladi.

5. Tashkiliy-boshqaruv sharti. Maktab ma'muriyati tolerantlikni rivojlantirish bo'yicha aniq strategiyani ishlab chiqishi va uni barcha tarkibiy qismlar (ota-onalar, mahalla, NNTlar) bilan hamkorlikda amalga oshirishi kerak. Maktabning ichki hujjatlarida (Nizom, axloq kodeksi) madaniy xilma-xillikni hurmat qilish tamoyillari mustahkam o'rnatilishi lozim.

XULOSA. Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, ko'p millatli hududda tolerantlikni shakllantirish – bu bir martalik kampaniya emas, balki uzluksiz, tizimli va barcha ishtirokchilarning jalb etilishi bilan amalga oshiriladigan pedagogik jarayondir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mazmuniy-integratsion, metodik-texnologik, shaxsiy-psixologik, muhit-psixologik va tashkiliy-boshqaruv shartlarini kompleks amalga oshirish orqali o'quvchilarning tolerantlik darajasini sezilarli darajada oshirish mumkin.

Taklif etilgan shart-sharoitlar O'zbekiston ta'lim muassasalariga, shuningdek, shunga o'xshash demografik tarkibga ega bo'lgan boshqa mintaqalarga moslashtirilishi mumkin. Pedagogik amaliyotda ushbu shart-sharoitlarni joriy etish uchun quyidagi choralar ko'rish tavsiya etiladi:

- O'quv dasturlarini madaniy xilma-xillikni aks ettiruvchi tarzda qayta ishlash;
- O'qituvchilarni madaniyatlararo kompetentlik bo'yicha tizimli tayyorlash;
- Maktabda inklyuziv muhitni shakllantirish;
- Ota-onalar va mahalla bilan hamkorlikni kuchaytirish.

Mana shu yo'llar bilan ham zamonaviy ko'p millatli jamiyatda tinchlik, o'zaro hurmat va hamjihatlik asosida yashash madaniyatini shakllantirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (2020 yil 23 sentyabrdagi O'RQ-637-son).
2. "Milliy tarbiya konsepsiyasi" (O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 29 yanvardagi 46-sonli qarori).
3. Abdullayev A. O'zbekistonda millatlararo munosabatlar: pedagogik jihatlar. Toshkent: Fan, 2020.
4. Karimova M. H. Madaniyatlararo muloqot psixologiyasi. Toshkent: Universitet, 2019.

5. Bochkareva S. I. Formirovanie tolerantnosti v polikulturnom obrazovatelnom prostranstve. Moskva: Akademiya, 2018.
6. Павловская Е.В. Толерантность как основа межкультурной коммуникации. Санкт-Петербург: Лань, 2020.
7. Banks, J. A. An Introduction to Multicultural Education (6th ed.). Boston: Pearson, 2019.
8. Bennett, M. J. Basic concepts of intercultural communication: Paradigms, principles, & practices. Boston: Intercultural Press, 2013.
9. Berry, J. W. Acculturation: Living successfully in two cultures. International Journal of Intercultural Relations, 29(6), 2005, 697-712.
10. O'zbekiston Milliy kutubxonasi elektron resurslari: https://www.natlib.uz